

EESTI KEELE TÜPOLOOGIA KOGUMIK

Estonian in typological perspective.
Editor: Helle Metslang. Sprachtypologie und Universalienforschung. Language Typology and Universals (STUF), kd 62, nr 1/2. Berlin: Akademie Verlag, 2009. 164 lk.

Saksamaal on ilmunud Helle Metslangi toimetatuna kogumik „Eesti keel tüpoloogilisest perspektiivist” sarja „Sprachtypologie und Universalienforschung” kaksiknumbrina. Selles on avaldatud kaheksa artiklit, mis valgustavad eesti keele tüpoloogiat erinevatest vaatenurkadest.

Kogumiku avaartiklis annab Mati Erelt tüpoloogilise ülevaate eesti keele süntaksist: millised on põhilised lausetüübid, argumentide käänded, verbikategooriad, sõnajärg jne. Käsitletud on ennekõike süntaksi selliseid jooni, mis eristavad eesti keelt indoeuroopa keeltest. Artikli lõpus esitab M. Erelt eesti süntaksi peajooned 30-punktilise loeteluna, mis on juba iseenesest informatiivne ja sisukas, aga lugejale annaks veel rohkem see, kui lisaks oleks seal ka autori kommentaare näiteks selle kohta, missugused on nende 30 peajoone suhted ja omavaheline hierarhia.

Martin Ehala käsitleb eesti morfoloogiat lingvistiliste strateegiate ja markeerituse vaatevinklist. Ta mõõdab

eesti keele aglutinatiivsuse astet, kasutades kriteeriumidena morfoloogiliste kategooriate varieerumist (ühelt poolt tüvevaheldused, teiselt poolt suffiksitate allomorfid) ja muutevormide segmenteerimise selgust. Viimase kriteeriumi alla kuulub esiteks see, kui üheselt tõlgendatav on morfeemi piiri asukoht, ja teiseks see, kas üks morfeem väljendab ainult üht või rohkemat grammatilist tähendust. Artiklis on 13 näitlikku tabelit, millele toetudes saab lugeja eesti keele morfoloogilisest süsteemist kerge vaevaga ettekujutuse. M. Ehala jõuab oma analüüsis seisukohale, et eesti verbimuutmine on üsna aglutinatiivne, samal ajal kui noomenimuutmise puhul on aglutinatiivsuse aste selgelt tagasihoidlikum. Eesti keele rikas ja mitmekesine käändemorfoloogia on nii hästi arenenud, et M. Ehala jõuab otsusele, et eesti grammatika on pigem objektikeskne kui tegevuskeskne. Tema artikkel pakub peale eesti muutemorfoloogia näitliku ja süstemaatilise ülevaate ka huvitava arusaama selle süsteemi praegusest tüpoloogilisest seisundist ja erilaadist.

Kogumiku toimetaja Helle Metslang vaatleb oma artiklis, milline on eesti grammatika suhe esiteks eesti keele lähemate sugulaskeeltega ja teiseks Euroopas kõneldavate indoeuroopa keelte esindajaks konstrueeritud SAE-ga

(Standard Average European) ning kolmandaks saksa ja vene keelega, eesti keele kauaaegsete kontaktkeeltega. Taustaks kirjutab ta ülevaatlikult eesti keele areaalist, eesti keele positsioonist läänemeresoome keelte hulgas ja eesti keelde jõudnud teiste keelte mõjutustest. SAE mõiste tõi keeleteadusse Benjamin Lee Whorf 1939. aastal, kui ta võrdles Ameerika indiaani keeli Lääne-Euroopa keeltega. Hilisemad uurimused on arendanud seda ideed edasi, näiteks Martin Haspelmath on esitanud 12 SAE-le tüüpilist keelejoont ja viis niisuguse keelejoone kandidaati. H. Metslang vaatleb neid 17 joont ja tõdeb, et eesti ja soome keel on nende puhul üldiselt sarnased, erinedes indoeuroopa keeltest. Teiselt poolt on ka selliseid keelejooni, mis ühendavad eesti keele saksa ja/või vene keelega, aga eristavad sageli soome keele kõigist kolmest. Niisugused on muuhulgas aspekti verbipartikli abil väljendamine (sm *rikkoi*, aga ee *lõhkus ära*, sks *zerstörte* ja vn *разбула*) ja mõningad käänete funktsioonid, näiteks soome keeles *talossa on punainen katto*, aga eesti keeles *majal on punane katus*, saksa keeles *das Haus hat ein rotes Dach* ja vene keeles *у дома красная крыша*. Niisuguste joonte hulgast leiab H. Metslang üheksa peatüüpi ja neist osa puhul on eesti keel samalaadne nii saksa kui ka vene keelega, teiste puhul kas ainult saksa või ainult vene keelega. Võrdluse põhitulemused on esitatud näitlikult koondtabelis, kus on lähema vaatluse all 12 erijoont. Tabelis on kasutatud peenemat jaotust kui lihtne binaarne pluss ja miinus, seal on selliseid täpsemaid liigitusi nagu ++, +/- ja „mõnel juhul”. Ehk oleks võinud kas või arvude abil esitada selgem hierarhia, kuid teiselt poolt võiks see viia ka eksitetele, sest numbriliste väärtuste täpsust on niisuguses analüüsis vaevalt võimalik saavutada. H. Metslangi lõppjärgeldus on, et tüpoloogiliselt on soome

ja eesti keel teineteisest küll kaugenenud, aga ikkagi säilitanud ühise struktuuri kõige tähtsama osa. SAE kõige iseloomulikumaid jooni esineb mõlemas napilt, aga just eesti keeles võib täheldada saksa ja vene keele mõjul indoeuroopa keelte poole nihkumist. Praegu suunab mõlema keele muutumistendentse globalisatsiooniga seonduv inglise keele mõju. Artikkel kujutab endast eesti grammatika tüpoloogilise seisukorra põhjalikku ja mitmekülget analüüsi. Rohkesti näitematerjali on saadud leidlikult Veikko Huovineni „Havukka-ahon ajattelija” ja Viivi Luige „Ajaloo ilu” eesti-, soome-, saksa- ja venekeelsest versioonist. Arutelus esitatakse seisukohti ka soome keele tüpoloogilise iseloomu kohta. Kogu H. Metslangi analüüs on muljet avaldavalt põhjalik ning rajab eesti keele tüpoloogilise seisukorra ja seda mõjutavate keelekontaktide edasiseks uurimiseks kindla aluse.

Reeli Torn-Leesik käsitleb oma artiklis kaht eesti verbide tegumoesüsteemi konstruktsiooni: impersonaali ja nn resultatiivset passiivi. Impersonaal, mis määrab argumentide väljendamist, erineb tema seisukoha järgi oma loomult passiivist, mis kitsendab verbi valentsi. Ta osutab, et peale eesti keele liigitatakse mitme teisegi keele kirjeldamisel impersonaal ekslikult passiiviks, sest grammatikakirjeldusi moonutavad tüpoloogilised eelarvamused ja eelistused. R. Torn-Leesik põhjendab üksikasjaliku analüüsi abil oma huvitavat seisukohta, et eesti keeles on olemas nii impersonaal kui ka passiiv. Eriline on nende puhul see, et paradigmad osaliselt kattuvad. Just seda peab autor üheks põhjuseks, miks eesti impersonaali liigitatakse sageli passiiviks. Paradigmade osalist kattumist näitlikustavad järgmised keelendid: impersonaali preesens *raamatud loetakse läbi* ja perfekt *raamatud on läbi loetud* ning eelmise näitega kokkulangev pas-

siivi preesens raamatud on läbi loetud ja passiivi perfekt raamatud on olnud läbi loetud. Kahe kattuva konstruktsiooni teineteisest eristamine on vaevarikas, aga analüüsi hõlbustavad artiklis esitatud piisav näitestik ja konstruktsioonide kattuvusi esitav selge tabel. Oma lõppjäreldestes rõhutab R. Torn-Leesik, et verbi tegumoodide puhul on põhiliseks personaali ja impersonaali opositsioon ja et passiiv on ainult üks personaalikonstruktsioonide alatüüpe. Eesti süsteemi üksikasjalik analüüs pakub muuhulgas võimaluse teha selline üldisem järelendus, et verbi tegumoodide puhul tuleks arvestada harjumuspärase passiivi ja kesktegumoe kontrasti asemel kolmikjaotusega passiiv, kesktegumood ja impersonaal. Ehkki passiiv ja impersonaal võivad olla välja arenenud teineteise põhjal ja ehkki neil on osaliselt kattuvaid funktsioone, ei saa kumbagi teise alarühmaks pidada.

Reili Argus vaatlleb oma artiklis mõningaid lapse keelelise arengu suhtes tüpoloogiliselt relevantseid jooni. Eelkõige uurib ta, mil määral mõjutab eesti keele tüpoloogiline eripära seda, kuidas lapsed saavad selgeks eesti keele muutmorfologia, võrreldes eesti keele rikka morfoloogiasüsteemi omandamist teiste keelte vastavate tulemustega. Sõnamuutmissüsteemi otsese tuuma, üsnagi aglutineeriva muutmorfologia õppimine paistab eesti lastel selle võrdluse põhjal kiiresti minevat, aga tüvemoodustuse täielik omandamine võtab rohkem aega. See on kooskõlas andmetega, mille kohaselt läbinähtavalt aglutinatiivse sõnamuutmise õppimine edeneb lastel võrdlemisi kiiresti, nii et näiteks päris puhtalt aglutinatiivne türgi keel omandatakse rutem kui vähema aglutinatiivsusega soome keel või maaja keeled, kõnelematagi neist tüpoloogiliselt erinevatest indoeuroopa keeltest.

Karl Pajusalu käsitleb eesti fonoloogia dünaamikat. Eesti keele hääliku-

süsteemis on jooni, mis ei ole teistele soome-ugri keeltele tüüpilised. Need on tekkinud keelekontaktide mõjul. Uurijatel on mingil määral erinevaid arusaamu sellest, mis konsonandid eesti häälikusüsteemi kuuluvad. K. Pajusalu märgib, et konsonantide koosseis on seotud kõneregistritega. Ta vaatlleb ka eesti kirjakeele häälikusüsteemi, esitades taustaks häälikujoonte tabeli, mis näitab murrete suurt häälikulist varieeruvust. Artikli lõpus tõdeb K. Pajusalu, et praegu võib eesti häälikusüsteemis täheldada sümmeetria poole pürgimist. Ta osutab, et eesti keele häälikulistel erijoontel on tugev elujõud, näiteks kolm fonoloogilist kvantiteediastet on kasutusel ka uutest inglise laensõnades.

Renate Pajusalu artikli teema on eesti pronoomenid ja viitamine. Ta esitab tüpoloogilisest vaatenurgast eesti kõige üldisemate pronoomenite ülevaate, vaadeldes nii nende deiktulist kui ka anafoorset kasutamist. Pronoomenite tarvitamisel on mingil määral valikuvõimalusi ja R. Pajusalu analüüsib asjatundlikult tegureid, mis erinevates olukordades pronoomenivalikut mõjutavad. Artikli lõpus esitab ta kokkuvõtlikult viis kõige tähtsamat valikukriteeriumi.

Petar Kehayovi artikkel käsitleb niisuguseid konstruktsioone nagu *jumal/kurat teab* + küsimus ning esitab usutava teooria, kuidas need on välja arenenud tabu rõhutavateks negatiivse tähendusega väljenditeks. Kõigepealt analüüsib ta selle arengu pragmaatilisi eeldusi. Tabu rõhutajateks võivad peale Looja olla ka demonid, teatavad kehaosad ja haigused. Eesti ja ka soome keeles esineb kalduvust varjata tabusõna ja nii võivad sellised väljendid nagu *herra/luoja/piru ties* 'Issand/Looja/kurat teab' lüheneda ilma subjektita konstruktsioonideks, näiteks *Lappi on ties kuinka kaukana* 'Lapimaa on teab kui kaugel'. Kui konstruktsioon

(subjekt) *ties* + küsimus on muutunud idioomiks, siis omandab see kergesti negatiivseid implikatsioone, nagu on tabu rõhutavate väljendite puhul tavajärgenditüübi struktuuri ja pragmaatika selge arengukäigu, tuginedes oma analüüsis rohketele näidetele ja mitmest keelest kogutud võrdlusmaterjalile. Lõpuks teeb ta huvitava tähelepaneku: ehkki eestis keeles järgib nende väljendite formaalne areng üldist läänemere-soome malli, on nende kasutamiskiisides täheldatav selge läti keele mõju.

Eesti keele tüpologia kogumik on mitmekülgne ja põhjalik tervik, mis sisaldab ühelt poolt eesti grammatikat ja eesti keele kontakte käsitlevaid artikleid ja teiselt poolt üksikasjalikke spetsiifiliste teemade vaatlusi, mis puudutavad samuti eesti ja teiste keelte kokkupuuteid.

KLAUS LAALO

Soomekeelsest käsikirjast tõlkinud
VÄINO KLAUS